

RADNAI DÁNIEL SZABOLCS

SZÖRÉNYI–BRÓDY: EGY SZERZŐI EGYÜTTMŰKÖDÉS MÍTOSZAI ÉS TÖRÉSEI (1965–2021)

*Hej, barátom, néked szólok,
Ki megszoktad már a nevem.
Az is tudom, honnan jöttél,
S te is így vagy már velem.*

(SZÖRÉNYI LEVENTE: *Hej, barátom*, 1980)

„Hej, barátom, néked szólok...”: a magyar pop-rock zene eredetmítosza

■ A magyar pop-rock zene az 1960-as évek végétől az 1980-as évek elejéig terjedő nagy, klasszikus korszaka, számos érdekessége, izgalma mellett, csupa-csupa érdek- és véleményellentét, illetve sértettség története is. Mindez nem csupán abból a közkeletű (és közhelyeszerű) vélekedésből fakad, hogy a nagy sztáregyéniségek (írók, sportolók, színészek, zenészek stb.) sok esetben „nehéz” természetű figurák; vagy hogy az egyes előadók/zenekarok közötti versengés óhatatlanul kitermel konfliktusos szituációkat. Azon daliás időkben ugyanis, amikor Magyarországon végbement a beatzene fordulata, az egyre-másra születő, fiatalokból álló bandák önmeghatározása – az előretolt énekes vagy énekesnő, illetve a háttérbe húzódo *kísérőzenekar* képlete szerint működő tánc- vagy slágerzenével szemben – egy erőteljes (és némileg romantizált) *közösségi szellemiségre* épült, mely koordináta-rendszerben nemritkán sajátos véd- és dacszövetségek felrúgásának minősült egy-egy újabb együttes létrejötte, illetve újjá- vagy átalakulása.¹ Emiatt nem meglepő, hogy a magyar pop-rock zene egyik legfontosabb története: Szörényi Levente és Bródy János szerzői társulása, a „Szörényi–Bródy-sztori” is egy grandiózus sértődéstörténetbe torkollt.

Mint számos popzenei kézikönyvből, rocktörténeti összefoglaló munkából, illetve interjúból tudható, az első magyar nyelvű beatdalokat (a *Légy jó kicsit hozzám*, az *Oh, mondd*, az *utcán* és a *Mindig veled* című szerzeményeket)² Szörényi és Bródy 1965-ben – immár az átalakulófélben lévő, az amatőr vendéglátó-zenéléstől az újfajta angolszász muzsika és egy egyéni arculat kialakítása felé ellépő Illés-zenekar tagjaiként – a nógrádverőcei Expressz-tábor egyik kis házában lapos tetején írták meg. Ez az esemény – azaz a magyar nyelvű beatzene „megteremtésének” szimbolikus pillanata – nem csupán az Illés-együttes történetének, illetve a Szörényi–Bródy-együttműködésnek központi jelentőségű mozzanata, hanem voltaképp a magyar pop-rock zene eredetmondájaként is szolgál.³ Ugyanakkor ez az idillien kezdődő s nagy-nagy sikerekhez elvezető narratíva, miképp ez a műfaj nemzetközi nagyjai esetében sem történt másként,⁴ elbeszélhető különböző konfliktusok-sértődések egymásba gyűrűző történeteként is. Az alábbiakban ennek a narratívának a felvázolására teszek kísérletet, a történet pusztá elmesélése mellett arra is törekedve, hogy feltárjam a két alkotószemélyiség művészetéhez és politikához fűződő viszonyának alapvető különbözőségeit, valamint e viszonyulásformák kapcsolatát a kortárs magyar kultúrához és közülethez – mivel értelmezésemben

pont ezek az eltérő megközelítések álltak-állnak a szerzőpár 1990 utáni konfliktusainak háttérében, e törésvonalak magyarázzák magát a történetet.

A Szörényi–Bródy-együttműködés törései a rendszerváltozás előtt

■ Az az általános vélekedés, miszerint Szörényi Levente és Bródy János kapcsolatát első ízben a (párt)politika tette konfliktusossá a rendszerváltozást követően, jócskán megalapozatlan, hiszen már korábban, az Illés és a Fonográf fényes sikereinek időszakában is voltak összetűzéseik.⁵ Még akkor is, ha ezek nem kifejezetten politikai-ideológiai természetűek voltak, sokkal inkább egy közösségi-intézményes kontextuson belül értelmezhető személyes – ízlésbeli és elvi, szakmaetikai – vélemény- és érdekkülönbségek.

Ha a retrospektív eseménytörténetből indulunk ki, úgy tűnik, már egészen korán, az említett 1965-ös évben felszínre került Szörényi is Bródy között egy alapvető ellentét: míg az Illés-korszak hajnalán Bródy inkább Rolling Stones-rajongó volt, addig Szörényi a Beatles zenéjét méltányolta jobban. Egy 1995-ben készült – nyilvánvalóan terhelt pillanatot tükröző, polemikus hangú – interjúban így fogalmazott Szörényi: „Nógrádverőcén 1965 nyarán arról beszélgettünk, milyen programot állítsunk össze. Azt találtam mondani, hogy hozzánk a Beatles áll közelebb, míg neki a Rolling Stones tetszett. Hozzátettem, hogy utóbbi primitív muzsikát csinál, és Jaggernek nincs hallása, legalábbis Lennonhoz vagy McCartneyhoz mérten. Na, akkor láttam először gyűlölettel teli villámokat Bródy szemében.”⁶ Bár visszaemlékezése szerint egyértelműen kiállt zenésztársa mellett, minden bizonnyal nem töltötte el kítőző örömmel Szörényit, hogy 1970-ben a zenekar londoni turnéja után épp Bródynak a BBC magyar adásában elhangzott szavai⁷ ürügyön tiltották el nagylemez-készítéstől és fővárosi fellépésektől egy évre az Illést;⁸ ahogy az sem, hogy Bródy 1973-ban a diósgyőri rockfesztiválon (a „magyar Woodstock”-on) elmondott mondatai miatt újabb atrocitásoknak tette ki saját magát és a zenekart is. Hiszen az egyhónapos lakáselhagyás és az ellene indult bírósági eljárás nem csupán Bródyt korlátozta, hanem az akkortájt már KITT-egyletként⁹ működő, népszerűségét veszteni kezdett Illés-együttest is: a sokadik presztízsveszteségen túl (lásd pécsi kukarugdosási ügy)¹⁰ a zenekar tagjai nem tudtak vagy nem teljes létszámban voltak kénytelenek föllépni a diósgyőri rockfesztivált követően egy hónapig.¹¹

Mindezen dinamikai zavarok, balul sikerült kommunikációs fogások azonban még nem születtek intrikát, és nem akadályozták a művészi alkotómunkát a két zenész viszonyában. Nem úgy az 1974 és 1984 közötti hosszú Fonográf-korszak ennél látványosabb konfliktusai. Először is, ezen időszak során nyilvánvalóan Bródy Jánosnak volt a legnagyobb szerepe abban, hogy a Fonográf zenészeinek – némileg kényszerből, adott esetben saját törekvéseiket is háttérbe szorítva, s Szörényi Levente számára igen terhes módon – kísérniük kellett Koncz Zsuzsát, és lemezeket kellett készíteniük az énekesnőnek. Továbbá Bródy szövegírói működése adott lehetőséget arra is, hogy Koncz akármelyik Fonográf-, illetve korábbi Illés-dalt szerepeltesse saját repertoárjában.¹² (Mindezen viszonyokra Szörényi csak „Koncznyomás”-ként utalt önéletrajzi könyvében.¹³) Részben ehhez kapcsolódik Szörényi és Bródy első komolyabb, a közös alkotómunkában is zavart okozó – s egy lemez formájában megtestesült – konfliktusa 1978-ból, amikor is Szörényi, a Fonográf együttesre „szabott” zenekar-énekesnő-képletet némileg felrúgva, Kovács Katinak írt egy lemeznyi szerzeményt. A dalokhoz eredetileg Bródy írt volna szöveget, ám később „kifarolt” a projektből,¹⁴ így végül Adamis Anna (az Omega és az LGT korábbi szövegírója) lett Szörényi szerzőtársa a lemezen.¹⁵ Ennél azonban jelentősebb volt az a szakadás 1980-ban, amikor Szörényi második, *Hazatérés* című albuma és Bródy *Hungarian Blues* című első szólólemeze¹⁶ – a közös dizájn és koncepció ellenére – Erdős Péter, az MHV márkamedzserének utasítása miatt nem

jelenhetett meg egyben, dupla albumként, reprezentálva mintegy Szörényi és Bródy tizenöt éves szerzői együttműködését. Szörényi ekképp kommentálja mind ezt már idézett könyvében: „Zeneileg is sikerült hazatérnem azzal a lemezzel. Egy másik »haza« azonban ott veszett el. Ez a két lemez eredményezte az első valódi szakadást Bródy és köztem. Tíz évvel korábban, 1980-ban feslett fel tehát kettőnk szóttese – már ahhoz képest korábban, ahogy ez a köztudatban él, hogy ugyanis 1990, a rendszerváltás, a politika stb. Nos, nem. Akkor történt. Eredetileg ugyanis az volt a tervünk, hogy dupla albumot jelentetünk meg. A borító egyik fülében Bródy lemeze, a másikban az enyém lett volna. Meg is jelent mindkét korong, de nem így, hanem külön-külön. [...] Amikor tehát Erdős [Péter] feldobta a külön lemezek ötletét, Bródy nem ellenkezett. Nem harcolt a dupla lemezzel. Egyáltalán nem. Sőt.”¹⁷ Szörényi szerint tehát a kettejük között kialakult (később újabb lendületet kapó s politikai vonatkozásokkal is kiegészülő) konfliktusos viszony magja a szerzői együttműködés alapelveinek felrúgása, a közös célok kisajátítása volt Bródy részéről.

Szörényi és Bródy szerzői együttműködése ez idő tájt azonban még semmi képp nem tűnt „felfeslett szöttesnek” a nagyközönség számára. Bár Szörényi 1979 után már nem írt több dalt Koncz Zsuzsának,¹⁸ s még az 1981-es *Menetrend* album felvételein is segédkezett. A Fonográf alkotóműhely tagjaiként részt vettek egymás további szólólemezeinek¹⁹ munkálataiban, s némileg váratlanul maga a zenekar is kiadott még egy utolsó (progresszív hangvételű) lemezt 1984-ben, rajta többek között két Szörényi–Bródy-szerzeménnyel.²⁰ Együtt „sírtak és nevettek” 1981-ben *A koncerten*, a klasszikus Illés katartikus hangulatú hangversenyén²¹ és a Fonográf 1984-es búcsúkoncertjein,²² illetve más színpadi művek mellett (*Kőműves Kelemen*, 1982, *Fehér Anna*, 1988) e korszakra datálható a szerzőpár legnagyobb kereskedelmi és közönségsikere, az 1983-ban bemutatott *István*, a király című rockopera is.²³ Az 1990. szeptember 15-én, a Népstadion színpadán kimondva-kimondatlanul a rendszerváltást (is) ünneplő Szörényi Levente és Bródy János kapcsolatának rövidesen azonban új, vészterhes korszaka következett el.

Új világ – feszültségek és közeledések 1990 és 2021 között

■ Afelől nem lehet kétségünk, hogy az 1989–90-es rendszerváltozást Szörényi Levente és Bródy János hasonlóképp euforikus felszabadulásként, egy újfajta szabadság korszakának beköszönteként fogta fel. Arra azonban minden bizonnyal nem számítottak és nem is számíthattak, hogy a politikai rendszer változásával párhuzamosan átalakuló társadalmi valóság milyen mértékben hangolja át az általuk képviselt (populáris) kultúra beszédfeltételeit.²⁴ A magyarországi pop-rock zenei színtér – az államszocializmus éveiben valamelyest homogénnek mutató – kváziideológiai önmeghatározásai (ellenkultúra, hippy szellemiség, nyugati irányultság, underground stb.) sok esetben igen hamar antagonisztikus ellentéteké formálódtak a plurális pártpolitika és a véleményszabadság viszonyai között. Ezt a helyzetet a következőképp foglalja össze Gréczy Zsolt és Retkes Attila Bródyról szóló 2003-as könyvének az Illés-együttes történetét tárgyaló fejezete: „Ma már köztudott, hogy az Illés zenekart a rendszerváltás politikailag alaposan megosztotta. Szörényi Levente tulipános jelképet tervezett az MDF-nek, Bródy János pedig az SZDSZ felé fordult. Illés Lajos egy idő után a radikális MIÉP iránt kezdett érdeklődni. Szörényi Szabolcs természetesen testvérével került azonos ideológiai platformra. Pásztory Zoltán, az egykori dobos viszont gyakorlatilag ki maradt a rendszerváltásból, már csak azért is, mert többnyire Németországban élt.”²⁵ Míg tehát Bródy János idejekorán az egyik jellegzetes figurája lett a rendszerváltás utáni hazai liberális, politikailag aktív értelmiségi elitnek és vállalkozói közegnek – rendszeresen fellépett az SZDSZ rendezvényein, belépett a Demokratikus Chartába, egy időben elnökségi tagja volt az egyebek mellett a Hungaroton-

portfólió fölött is diszponáló Fotex Rt.-nek, egészen sokáig (1999–2012) elnöke volt az Artisjus jogvédő irodának, a Zwack Unicum reklámarca lett stb. –, Szörényi Levente gyakorlatilag feloldódott a korai, saját hangját kereső (de már az első demokratikusan választott konzervatív kormány által is támogatott) jobboldali identitásiparban. Túl azon, hogy feltűnt az MDF rendezvényein, igen gyakran kommentált közéleti-politikai, de főképp a nemzeti történelemmel kapcsolatos témákat a médiában, számos írása és interjúja jelent meg a Csurka István szerkesztette *Magyar Fórum*ban, hobbi-őstörténeti és -régészeti kutatásba fogott a Pilisben (könyvet is publikált a témában!²⁶) – ez utóbbi miatt pedig igen hamar elterjedt róla, hogy Attila hun király sírját keresi a Holdvilág-árokban. Meglehetősen plasztikusan jellemzi a Bródy szerepvállalásához sok szállal kötődő kilencvenes évekből liberális, centralista értelmiség véleményét Szörényiről Esterházy Péter egy 1993-as nyilatkozata: „Ha például Szörényi Levente, aki a szakmájában kiváló és fontos férfiú, eltéved, és hihetetlen ostobaságokat latybatyol a tévében – mért is főműsoridőben? –, akkor azt bizony ki kell nevetni. Ezzel teszünk jót Szörényinek, az országnak, a Szörényi támogatta pártnak és saját magunknak. Szörényi a gitár mellett van a helyén, akkor van a világ rendben. Ha még fáj minden csók. Nem pedig ha Szent Istvánról rizsázik rőzseláng mellett.”²⁷

Szörényi és Bródy politikai természetű konfliktusának epizódjai – szemben a korábbi, 1990 előtti összetűzéseikkel, melyek amolyan rockzenei „belügyek” maradtak – legnagyobb részben már a sajtó és a televízió nyilvánosságán keresztül zajlottak. A pontos eseménytörténet felgöngyölítése kissé nehézkes feladat, elsősorban azért, mivel a konfliktus főszereplői, Szörényi és Bródy utólag sok esetben másképp emlékeznek bizonyos mozzanatokra, illetve a nyilvános és a (nem dokumentált) privát közlések egymásba fonódása is bonyolítja a helyzetet. Ugyanakkor két momentum mindenképp kiemelendő. Elsősorban az 1992 augusztusában íródott, nem kevés rasszista-antiszemita elemet tartalmazó híres-hírhedt Csurka-dolgozat (*Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán*) megítélése vert éket kettejük közé, hiszen mint egy 2008-as Bródy-nyilatkozatból kiderül: „Én felháborítónak találtam, Levi meg annyit mondott: végül is igaza van, nem? Ez után, úgy éreztem, nincs miről beszélnünk – már ami a közéletet illeti.”²⁸ A következő, hasonló jelentőségű momentum pedig az 1993 augusztusában bemutatott *Atilla, Isten kardja* című rockopera volt, melynek munkálatait Szörényi Bródyval kezdte el, ám a dalszövegeket végül az MDF ismert politikusa, Lezsák Sándor írta. A leszálló ágban lévő kormánypárt kurzusművének is tekinthető (összességében negatív kritikái visszhangot kapott) alkotásról így nyilatkozott Bródy egy 1995-ös interjúban: „Leventével a viszonyunk azóta igazán rossz, amióta a köztünk lévő feszültség nem maradt az asztal körüli vitáknál, hanem manifesztálódott egy olyan műben, amellyel semmiképp sem tudok egyetérteni. Ezek után igazán nehéz lesz a közös művészi munkát folytatni. Soha nem voltunk egyformák, és mindig nagyon sokat vitatkoztunk, de amikor létrehoztunk valamit, azt mindig közösen tettük. A köztünk feszülő ellentéteket és eltérő megközelítéseket közös művekben tudtuk feloldani vagy felmutatni. Az *Atilla* esetében ez nem jött létre, így lehetetlenné vált, hogy együtt írjuk meg. És ez már nagyon nagy szakadás.”²⁹ E feszült viszonyt jól jellemzi, hogy Szörényi Levente nem fogadta el a meghívást Bródy János 1994-es sportcsarnokbéli karácsonyi koncertjére, illetve kicsivel később, 1995 tavaszán Bródy sem ment el a Szörényi 50. születésnapja alkalmából rendezett vacsorára.³⁰ Illetőleg e szakadáshoz az is hozzátartozott, hogy a (párt)politikai nézeteltérések fényében 1990 után a két alkotó egészen másképp kezdte értelmezni (visszamenőlegesen) a közösen létrehozott műveket, mindenekelett az egyébként is megosztó *István, a királyt*.³¹

A Szörényi és Bródy közötti világnézeti konfliktus a kilencvenes évek második felétől egyrészt rögzülni, másfelől oldódni látszott. Jóllehet a politikai ellentétek-

re utaló nyilatkozatok el-elhangzottak mindkét fél (főképp Szörényi) részéről, a korábbi nyilvános üzengetés hevélete – a magyar politikai paletta átstrukturálódásának köszönhetően is talán – csillapodni látszott. Felléptek az Illés és Fonográf különböző búcsú- és nosztalgiaconcertjein (ezekről a későbbiekben lesz még szó), illetve – részben különböző mellékszereplők közbenjárásával³² – kisvártatva a közös alkotómunka is újraindult. 1997-ben mutatták be a szerzőpáros IV. (Kun) Lászlóról szóló, *A kiátkozott* című darabját Iglódi István rendezésében, majd 2000-ben megírták az *István, a király* folytatását, a *Veled, uram!* című rockoperát, melynek felújított változatához – egészen a mai napig a legutolsó Szörényi–Bródy-szerzeményekként – 2012-ben négy új dal is készült. Ami ennél is meglepőbb fejlemény az utóbbi évtizedből, hogy Szörényi és Bródy több esetben hasonló vagy azonos ideológiai platformra helyezkedtek: 2012-ben Szörényi minden előzmény nélkül bírálta a kétharmados Fidesz-kormány kultúrpolitikáját,³³ 2013-ban a harmincéves *István, a király* jubileumi előadására Bródy Jánossal teljes egyetértésben kérte föl a Nemzeti Színház igazgatói székéből frissen távozott Alföldi Róbertet rendezőnek;³⁴ 2016-ban mindketten tiltakoztak a Liget beépítése ellen;³⁵ 2017-ben pedig újra csak Szörényi a NER politikai kommunikációját, egészen pontosan a félelem- és gyűlöletkeltő óriásplakátokat kritizálta.³⁶ Sokáig úgy tűnt tehát, hogy a politikai konfliktus elcsitult, 2018-ban Bródy így nyilatkozott a helyzetről: „Mostanában nincs már köztünk jelentős feszültség, és sok tekintetben hasonlóan vélekedünk politikai kérdésekről is. De természetesen úgy gondolom, soha nem lenne szabad olyan politikai rendszert működtetni, amely megrontja az emberi kapcsolatokat. Leventével egyébként úgy vagyunk, mint az elvált szülők, akik örülnek – művészi értelemben – »gyermekük sikerének«, és a jeles évfordulókon együtt ünnepeljük a műveket, amelyek mondanivalója a mai napig érvényes.”³⁷

Így érkezett el 2020 novembere, mikor is Szörényi Levente és Bródy János újra összetűzésbe keveredtek, az idő közben tökéletesen polarizálódott magyar politikai színtér két szélére helyezkedve. Szörényi egy *Mandiner*-interjúban jelentette ki, hogy Bródy helyett is szegyenkezik, mivel egykori zenész- és szerzőtársa kiállt a Színház- és Filmművészeti Egyetem függetlenségéért tüntető hallgatók és oktatók mellett.³⁸ Mindezt Bródy nem is tudta mire vélni, illetve röviden úgy kommentálta: „Az biztos, hogy jó ideig nem szeretnék találkozni Szörényi Leventével...”³⁹ Az ismert kritikus, Puzsér Róbert a következőképp elemezte Szörényi Bródy János (és az általa képviselt nézetrendszer) felé irányuló támadását kettőjük zenésztársi-emberi kapcsolatán túlmutatóan, a magyar nemzeti kultúra kontextusában: „[...] elkezeredetten látom, amint a *Mandiner* »konzervatív újságírói« a hetvenöt éves Szörényi Leventét újra a polgárháború frontvonalába rángatják: annyira tisztelik, hogy ágyúba töltik, s már lövik is vele Bródy Jánost, a színművészeti egyetemet és a balliberális kurzust. Gondolom, elégedetten dőlnek hátra a dolgos nap végén: csak megtörték Szörényit, csak sikerült újra csatasorba állítaniuk, csak sikerült halálos sebet ejteniük Bródyhoz fűződő félévszázados barátságán. A trollface önelégülten röhög a markába: sárba és húgyba rángatni a magyar kultúra legnagyobb értékét, a nemzet legdicsőségesebb pillanatait, reményeit, hőseit, lelki vezetőit – ugyan mi szolgálhatná a »nemzeti oldal« nagyobb dicsőségét? Szörényi és Bródy szerzőtársi kapcsolata egy olyan Magyarország jelképe, ahol népinek és urbánusnak, jobboldalinak és baloldalinak egyaránt helye van. El kell pusztítani. Ki kell üresíteni. Fel kell tölteni sérelemmel és gyűlölettel.”⁴⁰ Puzsér koncepciója a két szerző együttműködéséről és konfliktusáról egészen hasonlóan a Bródy által korábban kifejtett gondolatokhoz („A köztünk feszülő ellentéteket és eltérő megközelítéseket közös művekben tudtuk feloldani vagy felmutatni”). Emellett a kritikus éles szemmel mutat rá arra a sajátos aszimmetriára, amely kettőjük viszonyát (és viszálját) jellemzi. Míg Szörényi a 2010-es években eladdig példátlan módon illetve kritikával saját közegét, az önmagát ke-

resztény-konzervatívként, jobboldaliként meghatározó politikai osztályt, eszmei-világnézeti nagyvonalúságról téve tanúbizonyságot, Bródy sosem részesítette effajta független, értelmiségi bírálatban a balliberális oldalt, mintegy kiszolgálva saját közegének ízlését. Ugyanakkor míg Bródy János sosem ragadtatta magát személyeskedő és bántó *nyilvános* üzenetetésre kettejük emberi-zenésztársi viszonyát illetően, Szörényitől ez a fajta pitiáner vádaskodás sosem állt távol, egészen az 1990-es évek elejétől kezdődően.⁴¹ Érdemes rámutatni azonban Puzsér hangzatos írásának vakfoltjaira is: egyfelől olyan, mintha Szörényi Leventétől eltagadná az autonóm cselekvés és gondolkodás képességét, egy az egyben a *Mandiner* újságíróinak számlájára írva a Szörényi–Bródy-konfliktus „felújítását”; másfelől egészen reflektálatlanul *barátságként* utal kettejük viszonyára, holott ennek a fajta érzelmi kapcsolatnak a feltételezése a két alkotó esetében meglehetősen kétséges. Ismerve az Illés- és Fonográf-sztorit, Szörényi és Bródy egyáltalán nem voltak barátok, sokkal inkább *szövetségesek*, s e szövetség csak bizonyos keretek között jöhetett létre az 1960-as évek elején, s maradhatott fenn igen sokáig. Írásom utolsó részében azzal foglalkozom, hogy milyen kétfajta művészi és állampolgári szereptípus egy-egy példáját ismerhetjük fel Szörényi és Bródy kapcsolatában, kitérve arra is, hogy a köztük lévő egykori szövetségnek mely elemei vesztek oda a világnézeti konfliktusok nyomán, s mely motívumok őrizték meg stabilitásukat az összeütközések dacára is.

Művészet és politika – kétfajta szerepfelfogás

■ Miként az 1949 és 1989 között fennálló magyarországi kommunista rendszer sajátos kulturális viszonyai – különös tekintettel az ellenőrzött-irányított médiára – az is jótékonyan elfedték, hogy Szörényi Leventének és Bródy Jánosnak milyen eltérő a viszonya a nemzeti kultúrához, a magyarsághoz vagy épp a beatmozgalom eszméihez, az is csak az 1990-es években válhatott nyilvánvalóvá, mennyire különbözőféleképp látják a *politika* és a *művészet* kapcsolatát. Már a két 1980-as szólóalbum, Szörényi *Hazatérése* és Bródy *Hungarian Blues* című lemeze is jelezte valamelyest ezt a kétféle karakterisztikus alkotói-előadói imázst,⁴² ám e kettősség még nem reprezentált világnézeti diszkrépanciát. A művészet (esetükben a pop-rock zene) politikai véleményalkotásban betöltött szerepét illető vélelmek különbsége a többpártrendszer viszonyai között vált egyáltalán láthatóvá.

Konfliktusaik eseménytörténetéből, illetve e mozzanatok médiareprezentációjából úgy tűnik, Szörényi és Bródy világlátásában eltérő értékhangsúlyok kapcsolódnak a politika–kultúra, illetve a magánszféra–nyilvánosság fogalompárjaihoz. Szörényi esetében karakterisztikusan elválik egymástól a *magánemberként* közéleti-politikai kérdésekről véleményt formáló egyén és a *művészi-alkotói szerez* (melynek a terepe a koncertezés, dalírás, az előadói imázs fenntartása és a „közös múlt” ápolása), s e két szféra közös metszetében csak olyan átfogóbb reprezentációk, képzetek, (közösségi) identitások találhatók, amelyek túlmutatnak a párt- és aktuálpolitikai kérdéseken, úgymint a magyarság vagy a nemzeti történelem. A „magánember Szörényi” a média nyilvánosságán keresztül, közéleti beszédhelyzetben alkot véleményt politikai kérdésekről, melyeknek kevésbé van helye a színpadon, a „zenész Szörényi” és a rajongói közösség közötti intimebb viszony kontextusában. Erre utalnak bizonyos megnyilvánulásai is: „Még abban az időben írtam neki [ti. Bródynak – R. D. Sz.] egy levelet [...] Azt írtam neki, hogy nem tudom, mi következik, de kérem, az ellentétes gondolatainkat próbáljuk meg házon belül megbeszélni” (1995);⁴³ illetve „[...] a zenében nincs olyan, hogy valaki fehér vagy fekete, jó zenész van és rossz zenész. Mégis mindenáron rám akarták erőltetni, hogy én egy szélsőjobb, magyarkodó seggfej vagyok, aki elhagyta a liberális tábor”. (2011)⁴⁴ Ezzel szemben Bródynál e kettő – a magánember és a zenész – szervesen összekapcsolódik, egy politikailag aktív, reflexív művészszerép képé-

ben, feltételezve a rajongók és a megcélzott politikai közösség bizonyos mértékű homogenitását. Az előadói imázshoz szervesen kapcsolódik az aktív politikai szerepvállalás, állampolgári öntudat, civil kurázi és aktivizmus, s e felfogás egyenműnek tekinti a művészeti kommunikációt és a személyes véleménynyilvánítást a nyilvános térben. Mindennek bizonyítására nem is kell közéleti témájú Bródy-interjúkért nyúlni, elég felidézni néhány ikonikus Bródy-szerzemény címét és dalszövegét.⁴⁵ Bródy jellegzetes alkotói-előadóművészi arculatának azonban van két periferikus szférája: egy nem reprezentatív periféria és egy reprezentatív periféria. A nem-reprezentatív perifériához tartoznak azok a privát információk, amelyeket a „magánember Bródy” értelemszerűen nem oszt meg a nagy nyilvánossággal (magánélet, család stb.), a reprezentatív periféria pedig épp az a tartománya alkotói egyéniségének, amely – mindenfajta politikai-személyes konfliktus ellenére is – szervesen kapcsolódik Szörényi Leventéhez és kettejük szövetségéhez. Ide tartozik az Illés (s egyben a magyar beat) mítoszainak újramondása, a közös múlt reprezentálása a kommunikatív emlékezetben.

Jó okunk van feltételezni, hogy e tartomány képezi a leginkább erős kapcsolatot a két alkotó között, egyként hatályon kívül helyezve a személyes nézeteltéréseket, konfliktusokat és az átfogóbb világnézeti ellentéteket. Ha ez a fajta „szövetség”, mely „*a magyar pop-rock zene megalapítása*” narratíva megerősítésére és napirenden tartására irányul, nem lett volna érvényes mindkét alkotó számára az elmúlt harminc évben, minden bizonnyal nem került volna sor az Illés és a Fonográf igen nagy számú búcsú- és emlékkoncertjeire,⁴⁶ illetve Szörényi Levente és Bródy János valószínűleg nem tárgyalt volna 2020 júliusában „tanácsadóként” Demeter Szilárdal, a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatójával és számos kulturális terület miniszteri biztosával a magyar popkultúra „társadalmiasításáról.”⁴⁷ Hozzá kell tennünk: az is erősíti e közös önmítosz és szövetség relevanciáját, hogy Szörényi és Bródy – szemben más kiöregedett sztárokkal – nem kliensei, hasznélvezői a Fidesz–KDNP-kormány emlékezetpolitikai fordulatának és a kortárs nosztalgia-diskurzusnak.⁴⁸ Grandiózus és nagy népszerűségnek örvendő (részben közös) életművük s a szerzői-előadói jogdíjak általi egzisztenciális biztonság felmenti őket a kormányzó politikai alakulat kritikátlan kiszolgálásától – ha a politikai korrumpálódástól nem is. A „magyar pop-rock zene” érdekképviselőiben járnak el, építve a közös mitológiát s bízva a műfaj rekrutációjában, folytonosságában – épp, mint 1981-ben Tatán.⁴⁹

A kultúrpolitika erőterében azonban csorbát szenvednek a Szörényi–Bródy-szövetség által közvetített eltérő, vitatkozó elvek – s ezekkel együtt: azok az ideák is, amelyekről Puzsér Róbert is beszélt kettejük viszonya kapcsán –, hiszen mint Demeter szándéknyilatkozataiból tudható,⁵⁰ a populáris zene társadalmiasításával kapcsolatos kormányzati elképzelések, az általa érvényesíteni kívánt konzervatív-pluralista koncepció (lásd Térey-öszöndíj)⁵¹ sokkal közelebb áll egy Szörényi-típusú művészi szerepfelfogáshoz („csak jó meg rossz zene van”), mint Bródy aktivizmusához. A Szörényi–Bródy-szövetség hajdanvolt demokratizmusát hiába keressük tehát a PIM igazgatói irodájában vagy a populáris zenét támogató állami programok célkitűzései között. Az eszme, melyet a Szörényi–Bródy-szövetség jelentett vagy jelenthetett, jelen van ugyan a magyar köztudatban, de már csak emlékeiben él, tartalma elveszett.

Ugyanakkor – a Szörényi–Bródy-szövetség politikai gyarmatosításának fonákjaként – némi reménnyel vagy megnyugvással konstatálhatjuk, hogy bár az ideológiai-politikai erőterében automatikusan inflálódtak a Szörényi–Bródy-szövetség két tagjának *egyéni* elvi elköteleződése, a közösen létrehozott alkotások szerencsére túlélőbbek, mint a jól belátható szavatosságú pártpolitikai programok. Nem lehet kétségünk afelől, hogy míg a Szörényi–Bródy-konfliktus efemer momentumai hamar feledésbe merülnek pár nemzedékváltáson belül, a közös életmű bizo-

nyos darabjait – kanonikus szempontból itt leginkább a klasszikus Illés-korszak dalait és az *István, a királyt* említeném – megőrzi a magyar kulturális emlékezet. Ebben talán a szerzők is egyetérthetnek (vagy bizakodhatnak); a közös produktumok érvényességének, aktualizálhatóságának vágyában és hitében mind a ketten felmentést lelhetnek az egykori (lehet, hogy sosemvolt) nagy elvek és szövetségek felrúgásáért, áruba bocsájtásáért.

„... ki megszoktad már a nevem”: befejezés

■ 2021 júniusában újra találkozott Szörényi Levente és Bródy János. A fővárosi Illés Klubban megvalósult eseményen Bródy „[...] egy ajándékkal is meglepte Szörényi Leventét. »Nemrég megjelent egy bakelit, rajta két számmal, ezt adtam neki. Az egyik dal a Nagy Ferónak negyven éve írt *Mire megy itt a játék*, a másik oldalra pedig egy demófelvétel került, a *Mariana-árok*, amely tavaly született Koncz Zsuzsi lemezére. Ezt a dalt elsősorban azoknak írtam, akik nem akarják vagy nem tudják megérteni, hogy én mit is gondolok erről a gyönyörűséges, szép, új világról, és ebbe a körbe, úgy érzem, Levente is beletartozik« – nyilatkozta a dalszövegíró.

Szörényi Levente pedig a következőképp értékelte a helyzetet: „Elég időt eltöltöttem Bródyval ahhoz, hogy kiköveteljem magamnak azt, hogy én ‘más’ legyek. Nem érdekel, hogy a közönségből ki osztja a világról alkotott véleményét velem vagy Bródyval. Már csak azért sem, mert nem vagyok hajlandó a zenénket feláldozni a teljesen agyament viták oltárán.«⁵²

■ JEGYZETEK

1. Magyar viszonyok között erre a legszemléletesebb példákat az úgynevezett „supergroup”-ok – LGT, Taurus (1971), Skorpió, Fonográf (1973), Píramis (1974), később Korál, V'Moto Rock (1978), Dinamit (1979) – megalakulásának időszaka szolgált.
2. A négy dal végül 1966-ban jelent meg középlemezen (EP): Qualiton, EP 7358.
3. A történet szinte minden magyar pop-rock zenéről szóló könyvben megjelenik, már a nyolcvanas évek elejétől kezdve, kanonizálása pedig minden bizonnyal Koltay Gábor 1980-as *Szörényi–Bródy: Az első 15 év* című könyvéig vezethető vissza (Zeneműkiadó, Bp., 1980. 7–42.).
4. Lásd: Lennon–McCartney (The Beatles), Gilmour–Waters (Pink Floyd), Gillan–Blackmore (Deep Purple).
5. A Szörényi–Bródy-konfliktusról lásd Inkei Bence adatgazdag cikkeit, melyekre jómagam is nagyban támaszkodtam a következő bekezdések írásakor: Inkei Bence: *Nagyon távol vagy már, azt hiszem – így hasította szét a Szörényi–Bródy párost a rendszerváltás*. 24.hu 2019. nov. 16., hozzáférés: 2021. 06. 21, <https://24.hu/kultura/2019/11/16/brody-janos-szorenyi-levente-rendszervaltas/>; *Uő: Ne tarts a hiénákkal – így hasította szét a Szörényi–Bródy párost a rendszerváltás*, 2. rész. 24.hu 2019. nov. 17., hozzáférés: 2021.06.21, <https://24.hu/kultura/2019/11/17/szorenyi-levente-brody-janos-rendszervaltas/>.
6. *Tiszta vizet a pohárba* (Kurír; 1995. április 21., Gréczy Zsolt). In: Szörényi Levente: *De ki adja vissza a hitünket?! Szörényi Levente magyarságról, emberségről, Istenről és persze zenéről is*. Szerk. Kocsis L. Mihály, Egyetemi Kiadó, Bp., 2005. 87.
7. Bródy sokat idézett kijelentése Bobby Gordon műsorában a hosszú haj viselése kapcsán: „Ez egy nagy probléma nálunk, de hát ez egy hülyeség, nem is értem, miért probléma ez [ti. a fiatalok hosszú hajviselete] egyáltalán. [...] Egyszerűen csak nevetni tudok azokon az embereken, akik ezt problémának találják, mert egyszerűen az ő primitívségüket bizonyítja. Semmi mást, csak azt, hogy ez a probléma jelenti a legnagyobb problémát számukra, ez azt jelenti, hogy nem is ismerik a világot, amiben élnek”. Az interjú meghallgatható: <https://www.youtube.com/watch?v=-RKIKieGByg>, hozzáférés: 2021. 08. 13.
8. A történethez hozzátartozik, hogy e turné végén a zenekar tagjai majdnem lekésték a repülőjáratukat hazainduláskor, mivel Bródy János – mint kiderült – moziba ment egy lánnyal, és megtekintette az *Easy Rider* (1969) című filmet. Lásd Stumpf András: *Szörényi – Rohan az idő*, Helikon, Bp., 2015. 97–98.
9. A KITT-egylet egy betűszó, amely Koncz Zsuzsa, az Illés, valamint a Tolcsvayék és a Trió elnevezéseit sűríti magába. Az Illés sokkal korábban is már Koncz Zsuzsa kísérőzenekaraként funkcionált, de ebben a formációban csak 1973 során lépett föl a két együttes az énekesnő közreműködésével.
10. A pécsi kukarugdosási ügyről, melynek során a zenekar tagjait többek között huligánoknak bélyegezte a sajtó, lásd Koltay: i.m., 85–102.
11. Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyar rock története 1. A beatkezdetektől a kemény rock-ig*. Népszabadság, Bp., 2005. 194–219. Bródy a DVTK-stadion színpadán, a jelenlévők köszöntése során külön megköszönte a rendőrség közreműködését, amiért egy éjszakára szállást biztosítottak az egy nappal korábban Miskolcra érkező fiataloknak.

12. Ilyen szerzemények voltak például: *Keresem a szót* (1967–69), *Miért hagytuk, hogy így legyen* (1969–70), *Kís virág* (1968–71), *Jelbeszéd* (1972–73), *Ne vágj ki minden fát* (1973–75), *A széllel szemben* (1975–77), *Levél a távollól* (1976), *Jöjj, kedvesem* (1977).
13. Stumpf: i. m. 119–121. Szörényi visszaemlékezése emellett azt is hangsúlyozza, hogy a „Koncnyomás”, azaz a lemezkiadás alapvetően a Magyar Hanglezárgyár (MHV) – Erdős Péter márkameznedzser kurta utasításai alapján történt – elvárása volt. Az igazsághoz hozzátartozott, hogy Szörényi és Bródy persze nem „csak” Koncz Zsuzsának írtak dalt: komponáltak dalokat például Halász Judit gyermeklemezére, illetve 1973-tól a nyolcvanas évek végéig eleinte az Illés, majd a Fonográf is részt vett az énekes-színésznő albumainak felvételein. Ugyanakkor Halász Judit – Kovács Katalin elnevezésben – épp az általa képviselt műfaj, a gyermekzene miatt nem tűnt „rivális” énekesnőnek a Koncz-brandhez képest, s némileg kívül is állt a pop-rock zenei intézményrendszeren.
14. Uo. 127. A helyzetet magyarázta (és bonyolította), hogy a Szörényi Leventével „kollaboráló” rivális énekesnő, Kovács Kati a lemez ötletének megfogalmazásakor Bródy János élettársa volt, mire azonban nekifogtak volna a közös album munkálatainak, már szakítottak.
15. Az *Életem* lemezeként ismert album eredetileg *Kovács Kati/Szörényi Levente/Adamis Anna* címmel jelent meg (Pepita, SLPX 17553).
16. Szörényi Levente: *Hazatérés* (1980, Pepita, SLPX 17641), Bródy János: *Hungarian Blues* (1980, Pepita, SLPX 17642).
17. Stumpf: i. m. 132.
18. Az utolsó Szörényi Levente által írt Koncz Zsuzsa-dalok a kislemezen megjelent *A szerelem hív* című szerzemény (Pepita, SPS 70387, a lemez másik oldala: *Légy óvatos* [Tolcsvay L. – Bródy J.]), valamint a *Válahol* című LP-n (Pepita, SLPX 17569) helyet kapott három Szörényi–Bródy-szám (*A város fölött, Kís virág új útra indul, Véget ért*) voltak 1979-ből.
19. Bródy János: *Ne szólj szám* (1985, Favorit, SLPX 17957), *Hang nélkül* (1989, Favorit, SLPX 37159); Szörényi Levente: *Végtelen úton* (1986, Favorit, SLPX 37033). Szörényi utóbbi lemezének érdekessége, hogy bár valamennyi szövegét saját maga írta (!), a *Művészbejáró* című dal zenéjét és szövegét is egyedül Bródy János jegyzi.
20. Fonográf: *Jelenkor* (1984, Favorit, SLPX 17866). Az említett két szerzemény a *Várj még és A jelenkor ítélete*.
21. Illés, Koncz Zsuzsa, Fonográf, Tolcsvay: *A koncert* (1981, Pepita, SLPX 17686-87). A lemez eredendően tripla albumként jelent volna meg, de mivel ezt az MHV nem engedélyezte, számos dal – a Fonográf és a Tolcsvayék és a Trió repertoárjának legnagyobb – része lemaradt róla. Az 1981. március 26-án a („régii”) Nemzeti Sportcsarnokban zajlott hangversenyről a dupla LP-n túl még ugyanebben az évben koncertfilm és könyv is megjelent – utóbbiakat Koltay Gábor rendezte és írta. Bővebben lásd Jávorszky Béla Szilárd – Sebők János: *A magyar rock története 2. Az újjullantól az elektronikáig*. Népszabadság, Bp., 2006. 142–146.
22. Fonográf: *A búcsú* (1985, Favorit, SLPX 17923-24). Az 1984 decemberében a Budapest Sportcsarnokban tartott három előadás bizonyos értelemben egyszerre volt a Fonográf együttes és Szörényi Levente színpadi működésének búcsúja, valamint a *Jelenkor* LP lemezbemutatója.
23. Szörényi Levente – Bródy János: *István, a király* (1983, Hungaroton, SLPX 13973-74).
24. Külön tanulmányt érdemelne annak vizsgálata, hogy miképp alakította át a magyarországi dal-szövegeket (és magáról a populáris zenei színtérről szóló diskurzust) a demokratikus többpártrendszer és az ideológiailag is plurális sajtó kiépülése.
25. Gréczy Zsolt – Retkes Attila: *Bródy János*. Vince, Bp., 2003. 31.
26. Szörényi Levente: *Az eltűnt Óbuda nyomában*. Design & Quality, Bp., 1996. (Betemetetlen Magyar Múlt).
27. Javorinczy István: *Mi van a tollunk hegyén, avagy a peches szerb és az igazi belga* (Interjú Esterházy Péterrel). Magyar Nemzet 1993. júl. 3., 17. E szövegrészletre eredendően Inkei Bence korábban hivatkozott második cikkében találtam rá, de a szerző hibásan a *Népszabadságot* adja meg forrásnak, holott az interjú valójában a *Magyar Nemzet*ben jelent meg.
28. Stumpf András: *Ki a király? (Interjú Szörényi Leventével és Bródy Jánossal)*. Heti Válasz 2008. aug. 12., hozzáférés: 2021. 08. 04. <http://valasz.hu/itthon/ki-a-kiraly-19678/>
29. Idézi Gréczy – Retkes: i. m. 70.
30. Uo. 31.
31. Szörényi temérdek interjúban beszél a darabban színre vitt „koppányi magyarság” és „istváni magyarság” konfliktusáról, és e konfliktus – vélt vagy valós – aktualizálhatóságáról (lásd Szörényi: i. m.), azonban Bródy János számos alkalommal kifejtette kétségeit e különbségtétellel kapcsolatban. Lásd Inkei Bence korábban hivatkozott cikkeit (2019).
32. Ennek hosszabb kifejtésére nincs mód, de megjegyzendő, hogy a Szörényi–Bródy-viszonynak is voltak olyan nem elhanyagolható mellékszereplői, akik adott esetben konfliktusok gerjesztői (például Koncz Zsuzsa, Kovács Kati, Erdős Péter), vagy épp a közeledés médiumai (például Koltay Gábor, Rosta Mária) lettek. Ez utóbbi feladatot – azazhogy a két alkotó közötti kapcsolat „rendezését” és napirenden tartását – az elmúlt másfél évtizedben mintha egy az egyben Stumpf András újságíró kíváná magára vállalni.
33. Lásd S. A.: *Szörényi Levente: Elegem van!* Heti válasz, 2012. dec. 12., hozzáférés: 2021. 08. 05. <http://valasz.hu/itthon/a-zeneszerzo-szerint-a-jobboldal-kulturpolitikaja-a-kaosz-fele-tart-58225/>
34. Az Alföldi-féle rendezés, melyet a Szegedi Szabadtéri Játékokon mutattak be, és az RTL Klub is levetítette augusztus 20-án, akkortájt afféle kormányellenes demonstrációnak minősült.

35. Stumpf András: *Szörényi és Bródy is tiltakozik a Liget beépítése ellen*. Mandiner 2016. márc. 18., hozzáférés: 2021. 08. 05. https://mandiner.hu/cikk/20160318_szorenyi_es_brody_is_tiltakozik_a_liget_beepitese_ellen
36. Stumpf András: „Állítsuk meg!” – Szörényi Levente betiltaná a politikai hirdetéseket. *Heti Válasz* 2017. ápr. 23., hozzáférés: 2021. 08. 05. <http://valasz.hu/itthon/allitsuk-meg-szorenyi-levente-betiltana-a-politikai-hirdeteseket-123437>
37. V. Krasznica Melitta: *Rádás Dunaszerdahelyen Bródyval*. ujszo.com, 2018. nov. 7., hozzáférés: 2021. 08. 05. <https://ujszo.com/kultura/raadas-dunaszerdahelyen-brodyval>
38. Joó István: „Helyette is szegyenkezem!” (Interjú Szörényi Leventével). *Mandiner* 2020. nov. 18., hozzáférés: 2021. 08. 06. https://mandiner.hu/cikk/20201118_szorenyi_levente_helyette_is_szegyenkezem
39. [sz. n.]: *Bródy: „Jó ideig nem szeretnék találkozni Szörényi Leventével”*. *Blikk*, 2020. nov. 20., hozzáférés: 2021. 08. 06. <https://www.blikk.hu/sztarvilag/sztarsztorik/szorenyi-levente-brody-janos-kifakadas-illes-zenesztars/crfj6e3>
40. Puzsér Róbert: *Testvérharc újrátöltve*. *Magyar Hang*, 2020. dec. 2., hozzáférés: 2021. 08. 06. <https://hang.hu/publicisztika/testverharc-ujratoltve-120441>
41. A konfliktusnak ezt az aspektusát a következő videóban fejti ki részletesebben Puzsér (12:30–18:50): <https://www.youtube.com/watch?v=AUgvcVz4mGM>, hozzáférés: 2021. 08. 11.
42. Szörényi és Bródy eltérő szocializációjáról és a nemzeti kultúrához fűződő viszonyukról itt írtam részletesebben: Radnai Dániel Szabolcs: *1848–49 emlékezete az Illés-együttes és a Szörényi–Bródy szerzőpár munkásságában*. In: Kalla Zsuzsa – Kaszap-Asztalos Emese – Parádi Andrea (szerk.): *„Kelj föl és járj, Petőfi Sándor” – 1848–49 emlékezete a kultúra különböző regisztereiben*. PIM, Bp., 2021. megjelenés előtt.
43. *Tiszta vizet a pohárba* (Kurír; 1995. április 21., Gréczy Zsolt). In: Szörényi: i. m. 87.
44. A Quart Szörényi-interjút idézi Inkei Bence idézett cikkének második része.
45. Például: *Ha fordul a világ* (1988), *Illúzió nélkül* (1991), *Tangó LeMondó* (1994), *Mindannyian mások vagyunk* (1994), *Szabadnak születettél* (2001), *1990* (2003), *Ezek ugyanazok* (2011), *Lesz még egyszer* (2011), *Magyarok közt európai* (2016), *Gyere, édes, jöjj és korrumpálj* (2016), *Az én országom* (2020), *Tudod, én ott voltam* (2020) – s utóbbiakhoz még hozzátoldhatjuk a nemzedéki himnuszá lett, egykor betiltott *Ha én rózsá volnékot* (1973) és az SZFE tüntetés alkalmából íródott dalt 2020-ból (*Vas utcai virágének*).
46. 1990: Illés, Népstadion; 1992: Illés-karácsony, Fővárosi Művelődési Ház; 1996: Illés, Budapest Sportszarnok; 2001: Illés – Metro – Omega Szuperkoncert, Népstadion; 2004: Fonográf, Kiszadion; 2005: Illés, Sziget, Csíkszereda, 2014–15: Illés, Beatünnep (országos turné); 2018: Fonográf, Budapest Sportaréna.
47. Stumpf András: „Gáz van, babám?” – Szörényi és Bródy Demeter Szilárdról és öntörvényű vezetőkről. *Válasz Online* 2020. júl. 06., hozzáférés: 2021. 08. 12. <https://www.valaszonline.hu/2020/07/06/szorenyi-brody-konnyuzenei-program-pim-interju/>
48. A témáról átfogóan lásd Inkei Bence: *Hogyan állította maga mögé Orbán a magyar rock nagy öregjeit?* 24.hu 2021. márc. 8., hozzáférés: 2021. 08. 12. <https://24.hu/kultura/2021/03/08/magyar-rock-nagy-oregjei-nagy-generacio-orban-viktor-fidesz/>
49. Az 1981 márciusában zajlott tatai rocktanácskozásról lásd Jávorszky – Sebők: *A magyar rock története 2... i. m. 16–20.*, illetve Almási Tamás *Sok híron pendülnek* (Magyar Televízió, 1982) című dokumentumfilmjét: <https://www.youtube.com/watch?v=n9OBtg1HDFI>, hozzáférés: 2021. 08. 13.
50. „Tartalmi megkötés nincs, csak szakmai szempontok számítanak”, illetve „A politikai aktivizmust és a művészetet válasszuk ketté!” (Magyarország Élőben, Hír TV, 2021. márc. 12.), hozzáférés: 2021. 08. 12. <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=k6XLlCOMqCQ>
51. A 2020-ban a PIM által létrehozott írói ösztöndíj fogadtatásáról és megítéléséről lásd a *Litera* irodalmi portál dokumentumait. Hozzáférés: 2021. 08. 13. <https://litera.hu/dosszie/terey-osztondij.html>
52. [sz. n.]: *A nagy összeveszés után újra találkozott Bródy János és Szörényi Levente*. hvg.hu 2021. jún. 20. hozzáférés: 2021. 08. 13., https://hvg.hu/élet/20210620_A_nagy_osszeveszes_utan_ismet_talalkozott_Brody_Janos_es_Szorenyi_Levente